

# Co je sociální ekologie?

Murray Bookchin

Murray Bookchin  
Co je sociální ekologie?  
1993

Získáno 9. 6. 2023 z <https://rojava.info/teorie/>  
Překlad neznámý.

[anarchistickaknihovna.org](https://anarchistickaknihovna.org)

1993

# Obsah

Společnost a příroda . . . . .	5
Sociální hierarchie a dominance . . . . .	10
Myšlenka ovládnutí přírody . . . . .	14
Expanduj nebo zemři! . . . . .	15
Ekologická společnost . . . . .	18

V tomto sociálním uspořádání by byl majetek sdílen rovným dílem a v nejlepším případě by náležel komunitě jako celku, ne výrobcům ("dělníkům") ani majitelům ("kapitalistům"). V ekologické společnosti, složené ze společenstva komun, by majetek nenáležel ani soukromým vlastníkům, ani státu. Sovětský svaz dal vzniknout arogantní byrokracii anarchosyndikalistické vize světa sdružených továren, řízeného dělníky, což ovšem nemohlo vyústit v nic jiného, než v novou formu dělnické byrokracie. Z hlediska sociální ekologie by byly majetkové "zájmy" zobecněny, ne znovuuspořádány do dalších konfliktních a nevladatelných forem. Byly by samostatné, ne zestátněné či privatizované. Dělníci, zemědělci, profesionálové a ostatní by spravovali společný majetek jako občané, ne jako členové nějaké sociální či povolání skupiny. Je bez diskuse, že střídání práce, kdy občan pracuje jak v průmyslu, tak i v zemědělství a profesionál pracuje zároveň manuálně by umožnilo vzestup takovým profesionálům, pro které je společný zájem a veřejný prospěch neoddělitelný od osobního a politické od sociálního.

Tato krůček po krůčku probíhající reorganizace samospráv, jejich uspořádání do rozsáhlých propojených sítí, které utvoří opozici státu, transformace republikánských zastánců na občany, kteří se účastní přímé demokracie, to vše může trvat velmi dlouhou dobu. Ale v konečném důsledku mohou oni sami potenciálně eliminovat vládu člověka nad člověkem a řešit ty ekologické problémy, jejich rostoucí závažnost ohrožuje existenci biosféry, která umožňuje život pokročilým formám života. Ignorovat potřebu těchto radikálních a zásadních změn by znamenalo dovolit ekologickým problémům rozšířit se až do té míry, kdy by se již staly neřešitelnými. Ignorance jejich vlivu na biosféru nebo nutnosti se jimi zabývat by byla zaručeným receptem na katastrofu, zárukou, že neekologická společnost, která ve většině světa převažuje, by slepě uvrhla životní prostředí do záhuby.

ročně požadovat nejnovější model. Ani "lehké" technologie, produkované tímto druhem trhu, se neubrání tomu, aby byly využity k ničivým kapitalistickým cílům. Před dvěma sty lety byly britské lesy rozsekány na palivo pro kovárny sekerami, které se výrazně nezměnily od doby bronzové, a obyčejné plachetnice vozily zboží do všech koutů světa nejméně do 19. století. Dnes je velká část USA "očistěna" od svých lesů, panenské přírody, úrodné půdy a původních obyvatel, a to nástroji, které znal renesanční člověk ještě před příchodem průmyslové revoluce. Moderní technika jen urychlila proces, který byl zpomalen na konci středověku. Tento proces však sám o sobě planetu nezdevastoval. Umožnil pouze vznik fenoménu - stále se rozvíjejícího a expandujícího tržního systému, který má své kořeny v jedné z nejzákladnějších společenských přeměn v historii: zařazení hierarchie do systému distribuce založeném na výměně, ne na doplňování se a vzájemné pomoci.

## Ekologická společnost

Sociální ekologie nepožaduje pouhou regeneraci morálky, ale hlavně, a to především, společenskou rekonstrukci, založenou na ekologických zásadách. Poukazuje na to, že pouhý požadavek etičnosti po současných mocenských silách, ztělesněných slepou tržní mocí a konkurencí, by byl marný. Sám o sobě navíc zatemňuje mocensky založené vztahy zdáním, že ekologické společnosti se dá dosáhnout změnou přístupu či náhradou za kvazi-teologii.

I když si je vědoma nutnosti společenské změny, hledá sociální ekologie způsob, jak napravit zneužití přírody, které lidstvo způsobilo svým přístupem k strukturálním a subjektivním zdrojům jako k možnosti ovládnutí přírody. To znamená, že protestuje proti systému dominance jako celku, a snaží se eliminovat hierarchickou a třídní konstrukci společnosti, která se vnutila lidstvu a definovala vztah člověka a přírody. Proklamuje etiku vzájemnosti a podpory, podle které je role člověka, jako potenciaálně nejuvědomělejšího produktu evoluce, v integraci do biosféry podpůrná. Člověk má navíc morální zodpovědnost kreativní existence v rámci přírodní evoluce. Sociální ekologie popírá nutnost ztělesnění svých idejí a hodnot vzájemnosti pomocí hmatatelných sociálních institucí, které by daly působivý význam jejímu cíli celistvosti a působení člověka jako uvědomělého zmocněnce morálky v souhře ostatních živočišných druhů.

To, co skutečně definuje sociální ekologii jako ekologii "sociální", je její rozpoznání často přehlíženého faktu, že totiž téměř všechny současné ekologické problémy vychází z hluboce zakořeněných problémů sociálních. A naopak, současné ekologické problémy nemohou být dostatečně pochopeny, tím méně vyřešeny, bez rozhodného vypořádání se současnými společenskými problémy. Jedná se, kromě jiných, o konflikty ekonomické, etnické, kulturní a genderové, které jsou jádrem nejvážnějších ekologických výkyvů, kterých jsme dnes svědky, samozřejmě kromě těch způsobených ekologickými katastrofami.

Jestli se tento přístup zdá být příliš sociologicky zaměřený, zvláště pak těm ochráncům přírody, kteří zaměřují řešení ekologických problémů s ochranou pralesů, divoké zvěře nebo ještě častěji s "Gaiou" a "Jednotností" života na Zemi, mohlo by k jejich vystřízlivění pomoci uvědomění faktů. Obrovská ropná skvrna v Průlivu prince Williama, jejímž původcem byl tanker firmy Exxon, pokračující odlesňování sekvojových porostů firmou Maxtam či plánovaný hydroelektrický projekt, jehož výsledkem by bylo zaplavení rozsáhlých lesů v oblasti Quebecu - to je jen několik příkladů, které by nám měly připomenout, že rozhodující bitva o ekologickou budoucnost naší planety bude svedena na sociálním poli.

Aby bylo možno oddělit ekologické problémy od sociálních, je nutno rozložit původce krize životního prostředí na prvočinitele. Způsob, jakým spolu lidské bytosti komunikují v rámci společenského uspořádání, je klíčem k rozpoznání ekologické krize. Jestliže se nám nepodaří rozpoznat podstatu tohoto problému, zcela jistě nevidíme, že je způsoben hierarchickou mentalitou a třídním uspořádáním, které, skrz naskrz prostupuje společností a vytváří ideu lidské nadvlády nad přírodou.

Jestliže si neuvědomíme, že současná tržní společnost, postavená na imperativu "rozvíjej se nebo zemři", je neosobním, samostatně pracujícím mechanismem, budeme z ekologické krize falešně obviňovat samotnou technologii a populační růst. Budeme nadále ignorovat zásadní příčiny krize: obchod za účelem zisku a expanzi průmyslu. Zanedlouho budeme mít tendenci zaměřovat se pouze na symptomy sociální patologie, ne však na sociální patologii samotnou, a naše úsilí se zaměří k dosažení omezených cílů, jejichž konečný výsledek bude však spíše kosmetický než progresivní.

Vyvstávají otázky, zda se sociální ekologie dostatečně zabývá i lidskou spiritualitou. Na to odpovídám, že součástí první z moderních ekologických teorií byl požadavek zásadní změny duchovních hodnot. Taková

změna by znamenala rozsáhlou transformaci převládající lidské mentality na mentalitu doplňování, na základě které bychom naši roli v přírodě chápali jako podpůrnou, tvůrčí a oddanou jiným než výhradně lidským formám života. V sociální ekologii je *přírodní* spiritualita založena na schopnosti ocenit evoluci přírody ve všech aspektech její plodnosti a rozmanitosti.

Sociální ekologie se nikdy nevyhýbala tomu, zmínit potřebu radikální změny myšlení ve svém boji za změnu společnosti. Již v roce 1964 končilo první veřejné prohlášení jejich zastánců tímto požadavkem: "Ta část lidského myšlení, která dnes vytváří rozdíl mezi lidskými a jinými formami života podle hierarchie svrchovanosti a podřízenosti, dá průchod pohledu, který se zabývá rozmanitostí v ekologickém slova smyslu, to znamená na základě etiky doplňování."<sup>1</sup> Podle ní by se lidské bytosti doplňovaly s ostatními živými bytostmi a sledovaly by společný cíl, tj. vytvoření bohatší, kreativnější a rozvinutější společnosti. Jejich role by však nebyla "dominantní", ale spíše rolí podpůrného faktoru. Ačkoliv tato myšlenka, svého času vyřčená mezi požadavky za obnovení spirituality světa přírody, prostupuje celou myšlenku sociální ekologie, neměla by být zaměňována za teologii, která povznáší "duševno" nad reálný svět přírody nebo která se ho snaží v přírodě za každou cenu vyhledat. Spiritualita popisovaná sociální ekologií je naturalistická, ne panteistická.

Upřednostňování jakékoliv formy spirituality před sociálními faktory, které ničí všechny její podoby, pokládá vážnou otázku o schopnosti člověka uchopit realitu. V době, kdy trh jako slepý sociální mechanismus mění povrch planety na poušť, pokrývá úrodná pole betonem, otravuje vzduch i vodu a vytváří radikální klimatické a atmosférické změny, již nemůžeme ignorovat působení hierarchické třídní společnosti na přírodu. Musíme se důsledně zabývat faktem, že ekonomický rozvoj, genderová nerovnost a etnická dominance (o zájmech korporací, byrokratů a státu ani nemluvě) mají daleko větší vliv na určování budoucnosti přírodního světa, než jakékoliv formy spirituální regenerace. Tyto formy nadvlády

<sup>1</sup> Murray Bookchin, *Ecology and Revolutionary Thought*, (Ekologie a revoluční myšlení), původně vydáno v ekoanarchistickém časopise *New Directions in Libertarian Thought* (září, 1964), a později vydáno spolu se všemi mými hlavními esey ze šedesátých let v knize *Post-Scarcity Anarchism* (Berkeley: Ramparts Press, 1972; znovuvydáno v Montrealu: Black Rose Books, 1977). Vyjádření "etiky doplňování" je z knihy *The Ecology of Freedom* (Ekologie svobody) (San Francisco: Cheshire Books, 1982; upravené vydání v Montrealu: Black Rose Books, 1991).

jakékoliv ekologické myšlení a vyrábí za nejnižší ceny za účelem dosažení co nejvyššího zisku pro svou další průmyslovou expanzi.

Ekologická hnutí a ideologie pouze moralizují a vykládají o zkaženosti naší anti-ekologické společnosti vyzývají ke změně v osobním životě a přístupu, jejich požadavky však neobsahují tolik důležitou společenskou změnu. Korporace jsou dnes školeny v umění, jak dobře prezentovat své ekologické image. Například firma Mercedes-Benz ve svém dvoustránkovém letáku, ozdobeném paleolitickou malbou bizona, píše: "...musíme pracovat na tom, abychom vytvořili udržitelný rozvoj, který by péči o životní prostředí zahrnoval do výroby nových produktů"<sup>5</sup> Takovéto klamavé zprávy jsou běžné například v Německu, jednom z nejhorších znečišťovatelů přírody v západní Evropě. Tento způsob sebesprosazující reklamy je běžný také v USA, kde hlavní znečišťovatelé životního prostředí tisknou letáky, podle kterých je pro ně "Každý den dnem Země!"

Politika, kterou prosazuje sociální ekologie, netvrdí, že morální a duchovní změny ve společnosti jsou zbytečné, ale že struktura moderního kapitalismu je nemorální a odporuje všem morálním zásadám. Moderní trh má vlastní směrnice, které se neohlíží na toho, kdo řídí auto s jeho produkty. Směr, kterým se ubírá, nezávisí na etických faktorech, ale na nesmyslných zákonech - Zásobuj a vymáhej, rozvíjej se nebo zemři, sněz nebo budeš sněden. Jeho ustálená rčení jako např. "byznys je byznys" nám na rovinu říkají, že etické, náboženské psychologické a emocionální faktory nemají v neosobním světě výroby, zisku a rozvoje žádné místo. Je velmi zavádějící domněnkou, že můžeme zbavit tento materialistický, mechanický svět jeho objektivistického charakteru, že můžeme změnit jeho tvrdá pravidla spíše, než se jej pokusit transformovat.

Společnost, jejíž motto je "Expanduj nebo zemři!", má nutně ničivý ekologický dopad. V podmínkách imperativu růstu, který je výsledkem tržní konkurence, by znamenalo málo nebo vůbec nic, kdyby byla dnešní populace zredukována na pouhý svůj zlomek. Pokud musí podnikatelé expandovat, aby přežili, potud budou média, která živí bezmyšlenkovitou spotřebu, mobilizovat ke zvýšení nákupu zboží bez ohledu na jeho potřebnost. Pak by bylo podle veřejného mínění nepostradatelné vlastnit dva nebo tři exempláře od každého spotřebiče, automobilu, elektrického přístroje, atd., i když jeden by byl více než dostačující. Navíc bude armáda nadále vyžadovat nové, účinnější smrtící zbraně, od kterých bude každo-

<sup>5</sup> Viz *Der Spiegel* (16. září, 1991), str. 144-45.

vodního účelu zajišťovat skromné potřeby zničením omezení zavedených cechů nebo morálními a náboženskými restrikcemi. Nejen že ukládal vysoké nároky technice rozvíjejícího se trhu, ale stal se také tvůrcem zcela nepotřebných potřeb a dal nesmírný podnět rozvoji spotřeby a technologie. Nejdříve v severní Itálii a evropských nížinách, později, ještě efektivější, v Anglii, kde během 17. a 18. století výroba výhradně za účelem prodeje a zisku, rychle odstranila všechny kulturní a sociální bariéry, které bránily rozvoji trhu.

Koncem 18. a počátkem 19. století začala nová průmyslová třída se systémem továren a předsevzetím neomezené rozpínavosti dobývat celý svět a nakonec prostoupila i většinu aspektů osobního života. Na rozdíl od feudální šlechty, která milovala svá sídla, neměla buržoazie žádný domov kromě trhu a bankovního seřfu. Jako třídě se jí podařilo přeměnit většinu světa na "města" továren. Podnikatelé antického a středověkého světa investovali nahromaděné jmění do půdy a žili spokojeně jako nižší venkovská šlechta. Na straně druhé průmysloví kapitalisté moderního světa přivedli na svět ostře konkurenční trh, který nejvýše hodnotil průmyslovou expanzi a obchodní moc, která z ní vyplývala, a který fungoval tak, jako by růst byl jediným cílem sám o sobě.

V sociální ekologii je klíčovým poznáním, že růst průmyslu není výsledkem samotné změny kulturního náhledu, tím méně pak vlivu racionální vědy na společnost. Nejvíce vychází z přísně objektivních faktorů, rozvířených expanzí samotného trhu, faktorů, které odporují morálnímu přesvědčení a snahám a etickému myšlení. Vedle úzkého spojení mezi kapitalistickým a technickým rozvojem, je kromě nelidské konkurence, která ho definuje, nejpříležitavějším imperativem kapitalistického pojetí trhu potřeba růstu a vyhnutí se smrti v ruku krutého rivala. Klíč k naplnění tohoto zákona života a přežití je expanze a větší zisk, který by mohl být investován do další expanze. Rozvoj, našimi předky dříve definován jako víra v evoluci lidské vzájemnosti a spolupráce, je nyní definována jen ekonomickým růstem.

Snaha a dobré záměry mnoha ekologických teoretiků redukovat ekologickou krizi na kulturní spíše než sociální problém se může stát zatemňující. Podnikatel/ka může být jakkoliv ekologicky uvědomělý, faktem však zůstává, že jeho/její přežití na ekonomickém trhu vylučuje smysluplnou ekologickou orientaci. Zahrnutí ekologických praktik a myšlení do svého programu staví podnikatele do opozice a oni musí čelit obrovskému znevýhodnění tváří v tvář konkurenci, především takové, která postrádá

musí být konfrontovány společnou akcí a aktivními sociálními hnutími, která jsou obeznámena se sociálními zdroji ekologické krize, ne však formou spotřeby a investice, kterými se často sama řadí do kolony "zelený kapitalismus". Žijeme ve vysoce integrované společnosti, která je příliš nedočkavá, aby našla nové oblasti komerčního využití a přidala záplavu ekologických frází do svých reklamních letáků.

## Společnost a příroda

Začněme vysvětlením, co vlastně myslíme termíny "příroda" a "společnost". Mezi mnoha definicemi přírody, které byly za dlouhou dobu vyřčeny, existuje jedna, která je těžko uchopitelná, protože vyžaduje zvláštní způsob myšlení - takový, který se nesrovnává s tím, co běžně nazýváme "lineární myšlení". Toto "nelineární myšlení" je spíše vývojové než analytické, v techničtější terminologii dialektické spíše než instrumentální. Podle tohoto myšlení je příroda více než překrásným pohledem z vrcholů hor či obrázkem na barevné pohlednici. Takovéto výjevy a znázornění "nelidské" části přírody jsou statické a nepohyblivé. Naši pozornost může například upoutat plachtění jestřába, skok jelena či plíživý pohyb kojota. Čeho jsme v takovém okamžiku opravdu svědky, je kinetika fyzického pohybu, zachycená v dílčím obrazu zdánlivě statické scény. Díky ní věříme ve věčnost jednotlivých momentů v přírodě. Jestliže si dáme tu práci a podíváme se na přírodu jinak než jako na lákavou scenerii, začneme ji vnímat jako plodný, dramatický, bohatý a stále se vyvíjející fenomén. Chtěl bych definovat přírodu jako vyvíjející se proces a jako "totalitu" v rámci tohoto rozvoje. Ta určuje rozvoj od anorganického k organickému, od nerozlišeného a relativně omezeného světa jednobuněčných organismů ke společenství mnohobuněčných živočichů, vybavených nejdříve jednoduchými, později složitějšími a komplexnějšími nervovými systémy, dávajícími jim možnost volby. Horkokrevnost dává navíc živočichům úžasnou schopnost přizpůsobit se i těm nejnáročnějším klimatickým podmínkám.

Obrovské drama přírody je v každém ohledu beroucí dech a budí v nás úžas. Rostoucí subjektivita, přizpůsobivost a rozvíjející se diferenciací činí organismus přizpůsobivějším novému životnímu prostředí a skýtá mu možnost lepšího vybavení pro život, díky kterému může přeměnit své prostředí podle vlastních potřeb. Někdo by mohl začít spekulovat, že sa-

motná potencialita hmoty (nikdy nekončící interakce atomů, která dává vzniknout novým chemickým kombinacím, produkujícím ještě komplexnější molekuly, aminokyseliny, proteiny a v příhodném prostředí i základní životní formy) je neodmyslitelnou součástí přírody. Někdo by také mohl říci, že "boj o přežití", či, použijeme-li Darwinův termín, "o přežití nejsilnějších", dostatečně vysvětluje, proč jsou více přizpůsobivější bytosti schopny lépe se vyrovnat se změnami prostředí než nepřizpůsobivější. Nehledě na tyto spekulace, pravdou zůstává, že toto evoluční drama opravdu proběhlo a je nesmazatelně vryto do miliony let starých zkamenělin.

Pochopení přírody jako nekončící evoluce a ne jako statické scénérie má zásadní důsledky, etické i biologické, pro ekologicky smýšlející lidi. Lidé ztělesňují, alespoň potenciálně, atributy vývoje přírody, který je umísťuje do svého kontextu. Nejsou "přírodními vetřelci", abychom použili frázi Neila Everndena, ani "mutanty", kteří se díky své schopnosti vyrábět nástroje "nedokáží smířit s žádným ekosystémem".<sup>2</sup> Nejsou ani "inteligentními blechami", jak tvrdí teroristé bojující ve znamení Gaii, kteří věří, že Země-Gaia je jedním komplexním žijícím organismem. Tyto neobhajitelné rozpory mezi lidstvím a evolucí jsou stejně povrchní jako misantropní. Lidé jsou velmi inteligentní a sebevědomí primáti, kteří se neodchýlili, naopak dlouhou evolucí vyvinuli z obratlovců a savců. Jsou výsledkem důležitého vývoje k inteligenci, sebeobranným reflexům, vůli, úvaze a schopnosti vyjadřování v mluveném jazyce či gestech.

Lidské bytosti nejsou součástí přírodního kontinua o nic méně než jejich předkové - primáti či savci. Popisovat je jako vetřelce, kteří nemají v přírodním vývoji původ ani místo, nebo na ně pohlížet jako na škůdce, kteří parazitují na vyvinuté planetě stejně jako blechy na psech či kočkách, je špatnou myšlenkou, ne jen ekologickou chybou. Bez jakékoliv známky vývoje, jak je to velmi časté u etiků, odděluje toto myšlení člověka od přírody. V případě, kdy je příroda romanticky označována za "divočinu" a je viděna jako opravdovější než výsledky lidské činnosti, se stává ohraničenou doménou, ve které nemá lidská schopnost předvídatosti, inovace a kreativity žádné místo. Pravdou však je, že lidé jsou nejen součástí přírody, ale také výsledkem dlouhodobého procesu její evoluce. Jejich na první pohled "nepřírodní" aktivity, jako například rozvoj vědy a techniky, vytváření přizpůsobivých sociálních institucí, vysoce symbolické

<sup>2</sup> Neil Evernden, *The Natural Alien* (Přírodní vetřelec), (Toronto: University of Toronto Press, 1986), str. 109.

svět zdědil po svých předcích. To, že elitářské společnosti zdevastovaly velkou část střeozemí a horských oblastí Číny, nám poskytuje dostatečný důkaz toho, že hierarchické společnosti začaly s plundrováním a přeměnou planety již dávno před vznikem moderní vědy, "lineární" racionality a průmyslové společnosti, které jako původce jmenuje moderní ekologické hnutí. Sociální ekologie odmítá ignorovat fakt, že škody, které elitářská společnost způsobila přírodnímu světu, se více než rovnají těm, které způsobila lidstvu. Nepřehlídí ani fakt, že osud člověka kráčí ruku v ruce s osudem zbytku živého světa.

Zákon neredukovatelného minima, právo na přežití pro každého a vzájemná pomoc nemohou být ignorovány, jakkoliv znepríjemňující se mohou tyto problémy způsobené lidskou "druhou přirozeností" zdát. Tyto nepsané zákony jsou součástí celého historického vývoje a téměř explozivně se projevily v povstáních, od revolt ve starověkém Sumeru až do současnosti. Mnoho u nich požadovalo obnovení pečovatelských a komunitních hodnot, které se ocitly pod tlakem elitářského a třídního systému. I přes armády, potulující se válečnými krajinami, výběřčí daní, kteří ničili prosté vesnické obyvatele a každodenní ponižování, kterému byli vystaveni dělníci od svých dohlížitelů, však život komuny a jeho hodnoty těmto tlakům odolávaly a mnohé z nich se udržely. Orientálním despotům ani feudálním pánům se je nikdy nepodařilo vymazat ze životů vesnických obyvatel či obyvatel měst s nezávislou řemeslnou výrobou. Ve starověkém Řecku, náboženství založená na přísnosti a upjatosti, především však na racionální filozofii, která odmítala zatížení myšlení a politického života extravagantními požadavky, směřujícími ke snížení potřeb a omezení lidské chtivosti po hmotném majetku. Sloužily ke zpomalení tempa technického rozvoje až do bodu, kde by se nová tvář technické výroby citlivě integrovala do vyvážené společnosti. Středověké trhy byly skromnou, většinou lokální záležitostí, v rámci které cechy přísně kontrolovaly ceny, konkurenci a kvalitu zboží vyráběného svými členy.

## Expanduj nebo zemři!

Ale stejně tak jako hierarchická a třídní uspořádání směřovala k získání vlastní hybné energie a proniknutí celou společností, tak i trh začal žít vlastním životem a rozšířil svůj dosah i mimo ohraničená území do vnitrozemí rozsáhlých kontinentů. Výměnný obchod upustil od svého pů-

## Myšlenka ovládnutí přírody

Příroda ve smyslu přírodního prostředí, ze kterého člověk čerpá předměty nutné k přežití, často nemá význam pro preliterární národy. Ty, ponořeny do přírody jako do "vesmíru" svých životů, jí nepřikládaly žádný specifický význam, přestože pořádaly animistické rituály a chápaly svět kolem sebe jako osu života a sami sobě přisuzovaly vlastnosti jiných živočichů. Není snadné najít slova, která by vyjadřovala pojetí přírody domorodými lidmi, pokud v jejich jazycích vůbec taková slova existují.

Se vzestupem hierarchie a lidské nadvlády se už plodiny nepěstují v přesvědčení, že příroda je svět existující sám o sobě, ale že jde o hierarchickou organizaci, která může být ovládnuta. Studium magie to jasně potvrzuje. Staré formy magie neviděly přírodu jako samostatný svět. Jejich vize byla taková, že šaman, ve spojení s "velkým duchem", může zajistit úrodu či úspěšnost lovu. Později se magie stává instrumentální modlitbou lovce. Jestliže mohou být nejstarší formy magie považovány za nehierarchické a rovnostářské, pak pozdější formy animismu nesou znaky více či méně hierarchického pohledu na přírodu a, zatím latentní, touhu ji ovládnout.

Musíme zdůraznit, že myšlenka ovládnutí přírody vychází z ovládnutí člověka člověkem a z uspořádání přírody do tzv. "řetězce života" (nehybné koncepce, která nemá vztah k teorii evoluce života k pokročilejším formám subjektivity a přizpůsobivosti). Biblické vnuknutí, které Adamovi a Noemu přikázalo vládnout nad vším živým, bylo především výrazem sociálního rozdělení. Představa o ovládnutí přírody může být překonána pouze vytvořením společnosti bez třídního a hierarchického uspořádání, které nutí lidstvo k poslušnosti v soukromém i veřejném životě. Tyto hodnoty a snahy vymizí, pokud jim nebude dán statut objektivní instituce, způsobu, jakým spolu lidé komunikují, který se projevuje v realitě každodenního života péčí o děti počínaje a prací a zábavou konče. Dokud budeme žít ve společnostech postavených na hierarchii a ekonomických třídách, nikdy se nezbavíme nadvlády, jakkoliv se ji budeme snažit zamlžit rituály, zaklínadly, eko-teologiemi a přijetím způsobu života, který je zdánlivě v souladu s přírodou.

Myšlenka ovládnutí přírody má historii tak dlouhou, jako samotná hierarchie. Již v 7000 let starém mezopotamském Eposu o Gilgamešovi poráží hrdina ve své touze po nesmrtelnosti bohy setnutím jejich posvátných stromů. Odyssea je cestopisem řeckého válečníka, spíše mazaného než heroického, který úspěšně potírá pohanská božstva, která helénistický

kých způsobů komunikace, estetického vnímání či stavba vesnic a měst, by nebyly možné bez rozsáhlé skupiny faktorů, které se vyvíjely během dlouhé doby, ať již jde o zvětšování kapacity mozku či bipedální chůzi, která osvolobila ruce pro výrobu nástrojů a nošení potravy. Lidský prvek je rozšířením evoluce přírody, která trvala mnoho milionů let. Pečlivější starost o potomky, spolupráce, přeměna instinktivního chování na chování racionální, to vše jsou spíše znaky lidské. Rozdíl ve vývoji těchto znaků u lidí a u ostatních živočichů je ten, že u lidí dosahuje stupně integrace, tedy kultury. Viděno institucionálně - vznik tlup, rodin, kmenů, hierarchie, ekonomických tříd a nakonec států, které u jiných živočichů v přírodě nenajdeme, pokud nepovažujeme například geneticky modulované chování hmyzu za "sociální". Vznik a rozvoj lidské společnosti vrhá světlo na instinktivní způsob chování, pokračující proces "klestění" terénu pro potenciální chování racionální.

Lidské bytosti zůstanou vždy zakořeněny v historii své evoluce, kterou můžeme nazývat tzv. první přirozeností, a během svého života vytvářejí specificky lidské sociální prostředí, které nazýváme druhou přirozeností. Vyškrtnutí této druhé přirozenosti, vytvořené lidmi, jako takové z kontextu přírody nebo její minimalizace, je ignorancí kreativity přírodní evoluce a jednostranným pohledem. Jestliže je "opravdová" evoluce ztělesněna pouze bytostmi jako jsou medvěd grizzly, vlk či velryba, tedy pouze zvířaty, která lidé považují za příjemná a poměrně inteligentní, pak jsou lidé od přírody odtrženi. V momentě, kdy jsou lidé viděni jako vetřelci a paraziti, jsou vlastně odstaveni na vedlejší kolej a nemohou se účastnit vývoje subjektivity a flexibility, která je součástí přírodního vývoje. Vehementnější zastánci vytrhávání lidských bytostí z přírodního kontextu je vidí jako existující nezávisle na přírodní evoluci. Ostatní se jednoduše vyhýbají problému postavení lidí v rámci přírodní evoluce tím, že je staví naroveň s hmyzem. V tomto "buď/anebo" stylu myšlení, tj. že buď je sociální odděleno od organického, nebo nešetrně redukováno pouze na organické, čehož výsledkem je nevysvětlitelný dualismus jako jeden extrém nebo naivní redukcionismus jako extrém druhý. Dualistické pojetí se svým kvazi-teologickým předpokladem, že svět byl stvořen pro lidskou potřebu, je zastřešeno termínem antropocentrismus, zatímco pojetí redukcionistické, s téměř nesmyslným předpokladem "biocentrické demokracie", termínem "biocentrismus". Oddělení lidského faktoru od přírody odhaluje neschopnost myslet organicky a pojmut fenomén evoluce vývojově. Není snad nutno dodávat, že jestliže nejsme schopni pojmut

přírodu jinak, než jako "hezkou na pohled", nemohlo by toto výhradně metaforické a poetické pojetí přírody nahradit systematické přemýšlení o ní. Pokud však pojmem přírodu jako historický fenomén, jako vývojový proces, který dosahuje dalšího a dalšího vývojového stupně, urážíme ji pojetím tohoto procesu jako čistě procesuálního. Vyžadujeme takový způsob myšlení, který rozpozná, že to, "co je", (ve smyslu, že to můžeme na vlastní oči spatřit), se vždy vyvíjí v "to, co není", které je zapojeno do kontinuálního procesu sebeorganizace, ve kterém minulost a současnost, viděny jako rozmanité, avšak sdílené kontinuum, dávají vzniknout novému potenciálu pro budoucnost - stále výraznějšího stupně celistvosti. Díky tomuto faktu mohou být příroda i člověk součástmi evolučního kontinua a vývoj člověka může být umístěn do kontextu přírody, a to bez naivních předpokladů, že jeden z nich je "nadřazený" nebo "byl stvořen" pro toho druhého.

Ze stejného důvodu by při procesuálním, dialektickém a organickém způsobu myšlení vznikl problém s vysvětlením vyčlenění sociálního z biologického, druhé přirozenosti z první. V dnešní době se zdá být módním trendem zabývat se ekologicky významnými sociálními otázkami úřednický. Jsou vytvořeny kolony staré paradigma a nové paradigma, jako bychom se zabývali dluhem a ziskem. Nelibivé termíny jako např. centralizace jsou umístěny do kolony staré paradigma, zatímco přijatelnější termíny, jako třeba decentralizace do kolony nové paradigma. Výsledkem toho je vznik sloganů postavených na základě předpokladu "absolutního dobra nebo absolutního zla". To se může zdát krásné na pohled a pro člověka lehce pochopitelné, chybí zde však podnět k hlubšímu zamyšlení nad problematikou. K opravdovému rozpoznání a schopnosti podat vysvětlení sociálních otázek však musíme vědět, jak odvodit jednu myšlenku z druhé a všechny společně pak z celkového vývoje. Co vlastně myslíme pojmem decentralizace a jaký má v lidské historii vztah k centralizaci? Znovu připomínám: procesuální myšlení se musí zabývat procesuální realitou, aby se ubíralo správným směrem, praktickým i teoretickým, aby mohlo úspěšně řešit ekologické problémy. Zdá se, že sociální ekologie stojí ve své snaze o prosazení organického a rozvojového myšlení, které by mohlo pomoci tyto problémy vyřešit, osamocně.

Sociální ekologie se snaží dokázat, že společnost a příroda jsou evolucionálně spojeny v jeden celek, který se skládá ze dvou součástí: biologické a "lidské" přírody. Tyto dva faktory sdílí jeden evoluční potenciál k dosažení větší flexibility a subjektivity. Druhá přirozenost je stav, kdy lidé

tento musí získat uznání komunity jednáním s ní a v případě znelibění se ho komunita může jednoduše ignorovat nebo sesadit. Mnoho náčelníků si získává prestiž, nutnou k podpoření své autority, rozdáváním darů, často ze svého osobního vlastnictví. Respekt velkého procenta náčelníků nebyl získán diktováním podmínek, či projevem síly a násilnostmi, ale jejich velkou štedrostí.

Třídy sledují jiné linie. Zde bývá moc získána většinou hromaděním majetku, ne jeho rozdáváním, vláda je zajištěna psychickým či fyzickým nátlakem, ne přesvědčováním a zárukou autority je stát. Fakt, že je hierarchie ukotvenější než třída, může být vysvětlen například tím, že ženám bylo vládnuto po tisíciletí a bez výrazných změn i v třídních společnostech. Ze stejného důvodu neexistuje záruka, že zrušením tříd a odstraněním ekonomického vykořisťování padnou i vyvinuté hierarchie a systémy založené na nadvládě.

Ve společnostech bez hierarchického uspořádání, dokonce však i v některých hierarchických, je lidské chování řízeno základními zvyklostmi a nepsanými zákony. Nejdůležitější roli hrál v těchto zákonech právo "neredukovatelného minima" (abychom citovali Radinovo vyjádření)<sup>4</sup>, podle kterého má každý člen komunity právo na svůj podíl majetku nezávisle na množství vykonané práce. Odepření jídla, přístřeší a základních životních potřeb z důvodu slabosti či lehkovážného chování by bylo viděno jako upírání práva na život. To fungovalo i ve společnostech, kde zdroje a materiály potřebné pro celou skupinu byly v soukromém vlastnictví: věci, které nebyly využity jednou skupinou, mohly být v případě potřeby využity skupinou druhou. Nevyužitou půdu, sad, dokonce i nástroje a zbraně, pokud byly ponechány bez povšimnutí, mohl v případě potřeby využít jakýkoliv člen komunity. Vzájemná pomoc, velmi sociální chování zaručovaly rozdělení práce a sdílení předmětů, takže jedinec či rodina mohli očekávat od komunity pomoc, pokud by se od nich odvrátilo štěstí. Tyto nepsané zákony se zakořenily tak hluboko do společnosti, že dlouho přežily dobu úpadku hierarchie a její nahrazení třídní společností.

<sup>4</sup> Citováno v Alan Wolfe, "Up from Humanism," v *The American Prospect* (zima 1991), str. 125.



rém mužské principy, instituce a vzorce chování převažují nad ženskými, pravděpodobně následovala hned po gerontokracii. Tento přechod však nemusel být tak drastický, jak by se mohlo zdát, alespoň v preliterárních a raných domorodých společnostech spíše domácího charakteru, kde byl centrem života domov a rodina, tedy doména ženská. Zde se nejednalo o tzv. "mužův dům", který je znám z kmenových společenstev. Mužská vláda na sebe bere tvrdou a donucovací formu patriarchy, společenského uspořádání, v němž má nejstarší muž právo rozhodovat o životě a smrti každého člena společnosti. Ženy jsou hlavním terčem projevů patriarchy nadvlády. Synům, stejně jako dcerám, je příkazováno jak se chovat, za koho se oženit/vdát a v případě neposlušnosti mohou být na rozkaz patriarchy zabiti.

Vzrůstající populace, pustošící tlupy cizinců, jejichž migrace mohou být provázeny suchem a neúrodou nebo jinými nepříhodnými podmínkami a vendety všeho druhu jsou běžnými příčinami nenávisti a války, které vytváří novou veřejnou sféru, koexistující se sférou ženskou, tu však velmi rychle odsouvá do ústraní. S počátkem využití pluhu taženého dobyt看em začíná muž nabourávat zemědělskou a zahradnickou sféru ženy, která používá pouze jednoduchou rycí hůl, jejíž ekonomická dominance ve skupině je tak ukončena. Válečnické skupiny a kmeny završují mužskou nadvládu až na stupeň vytvoření nového hospodářského a kulturního uspořádání. Mužská nadvláda se stává extrémně výraznou a předznamenává svět řízený mužskými elitami, které nevládnou pouze ženám, ale i ostatním mužům.

Proč hierarchie vzniká, je jasné: věková nerovnost, vzrůstající populace, přírodní katastrofy, technologické změny, které staví do popředí mužskou aktivitu lovu a péče o zvířata před ženskou zemědělskou aktivitu, růst veřejné společnosti, šíření válek. Vše slouží k vyvýšení mužské zodpovědnosti nad ženskou. Marxističtí teoretici vyčleňují ze společnosti technologické výhody, aby jimi vysvětlili vznik elity a vykořisťování vládnoucí třídou. To však nevysvětluje fakt, že se v mnoha společnostech, které žily v hojnosti a dostatku, tento model elity nevyvinul. Že jsou tyto podmínky nutné ke vzniku elit a tříd, je jasné, Aristoteles to poznamenal již před dvěma tisíci lety. Stojí za zmínku, že hierarchická nadvláda, jakkoliv omezující, nesmí být zaměňována s třídním vykořisťováním. Hierarchická dominance se často projevuje ve vztahu muže a ženy, manžela a manželky, mládí a stáří. V kmenových společnostech, kde převážná část autority připadá náčelníkovi, který je však spíše rádcem než vládcem, si

jako přizpůsobiví a velmi inteligentní primáti obydíjí přírodní prostředí. Jinak řečeno, lidé si vytvářejí prostředí, které nejvíce vyhovuje jejich založení. V tomto ohledu není druhá přirozenost odlišná od prostředí, které si každý živočich vytváří v závislosti na svých schopnostech a na které se zároveň adaptuje. To se děje v závislosti na eko-komunitě, ve které žije. Velmi zjednodušeně by se dalo říci, že lidé v podstatě nedělají nic, co by se lišilo od boje za přežití u jiných živočichů.

Změny prostředí, které lidé vytvářejí, se ovšem výrazně liší od těch, které vytvářejí ostatní živočichové. Lidé se ke svému prostředí chovají s nezanedbatelnou technikou předvídatosti. Lidské kultury jsou vzdělané, mají bohaté zkušenosti, spolupracují spolu, ale v určitém momentě svého vývoje mohou stanout proti sobě v konfliktu mezi skupinami, třídami, národnostmi, či státy. Ostatní živočichové žijí převážně v ekologických uskupeních, jejich chování je řízeno především instinkty a podmíněnými reflexy. Lidské společnosti jsou stmeleny institucemi, které se však během času radikálně mění. Společenstva ostatních živočichů závisí na své soudržnosti a daných, často geneticky podmíněných životních rytmech. Lidská společenstva jsou zčásti řízena ideologickými faktory a často se díky těmto faktorům od základu mění.

Z toho důvodu lidé, vzniklí z organického procesu evoluce, iniciují pouhou silou své podstaty a touhou přežít, sociální evoluci, která zahrnuje především jejich vlastní organický vývoj. Zůstávají dlužní své přirozené inteligenci, schopnosti komunikace, organizace, institucionalizace a poměrně velkému prostoru pro instinktivní chování, přetvářejí lidé své životní prostředí stejně jako ostatní živočichové k tomu účelu, aby mohli vyniknout jejich biologické vlastnosti. Právě jejich biologická výbava jim dnes umožňuje zapojit se do sociálního vývoje. Není tak docela pravdou, že se lidské chování principiálně liší od chování zvířat nebo že lidé "dědí" problematické ekologické chování. Spíše je pravdou, že sociální vývoj, kterým vystupují ze své biologické podstaty, se často stane problematickým pro jiné živočichy a pro ně samotné. Vznik těchto problémů, ideologie, které vytvářejí, rozsah, v jakém zasahují do přírodní evoluce nebo ji narušují a způsobují tak škody planetě, je srdcem moderní ekologické krize. Druhá přirozenost, která zdaleka nenaplnuje lidský potenciál, je prosévána rozpory, antagonismy a střety zájmů, které narušují unikátní lidskou vývojovou kapacitu. Nesou v sobě jak nebezpečí rozpadu biosféry, tak, při dalším vývoji směrem k ekologické společnosti, i kapacitu potřebnou ke vzniku zcela nového ekologického uspořádání.

## Sociální hierarchie a dominance

Jak je tedy možné, že se sociální skupiny, třídy a jiné kulturní fenomény mohly vyčlenit z biologických uskupení? Máme důvod se domnívat, že když se biologické faktory jako linearita, genderové rozvrstvení a věkové rozdíly pomalu institucionalizovaly, jejich sociální aspekt byl poměrně rovnostářský. Později si však vyžádaly hierarchické a ještě později vykořisťovatelské třídní uspořádání. Linearita a pokrevní svazky jistě v pravěku tvořily základ rodiny. A nejen to. Později sdružily rodiny do tlup, kmenů a rodů, které skrze mezikmenové svazky vytvořily nejstarší společenský horizont našich předků. Více než u ostatních savců, samotný fakt reprodukce a mateřské péče stmelil lidi dohromady a vytvořil silný pocit sounáležitosti a skupinové solidarity. Muži, ženy i děti se stali součástí poměrně stabilního rodinného uspořádání, založeného na vzájemném respektu.

Ti jedinci, kteří nebyli součástí tlupy, rodu či kmene, byli pokládáni za cizince a podivíny a jako takoví byli buď vřele uvítáni a pohoštěni nebo uvrženi do otroctví a následně zabiti. Jaké chování existovalo, bylo dáno souborem nepsaných zákonů, které byly pravděpodobně děděny od nepaměti. To, co dnes nazýváme morálkou, pravděpodobně vzniklo přijetím takovýchto zákonů celou komunitou. Etické chování, jak ho známe dnes, se objevuje až s příchodem klasických starověkých civilizací. Krok od slepého dodržování zvyklostí k život určující morálce a konečně i k racionální etice je záležitostí vzniku měst a rozvoje urbanismu. Až humanismus, který se oddělil od biologické podstaty krevních svazků, začal uznávat "podivíny" všeho druhu a formuloval společnost jako společnou existenci lidských bytostí spíše, než jako uzavřený etnický a folklorní celek, komunitu obyvatel spíše než příbuzných.

V původním sociálně tvárném světě, který stále musíme objevovat, byla většina lidských biologických vlastností přetransformována z přísně naturalistických na sociální. Ve vyvíjejících se společenských skupinách, které vznikaly v dobách nejstarších obyvatel planety, udávala neznalost psaného jazyka vyšší společenský statut starším jedincům, protože to byli právě oni, kdo byli nositeli tradičních znalostí jednotlivých skupin a příbuzenských vztahů a kdo ukládal nepřekročitelná tabu. Věřilo se, že oni jsou jediní, kdo znají způsob přežití, který musí dodržovat staří i mladí jedinci. Genderová rozvrstvenost byla pomalu přetvářena na sociální uspořádání, dnes známé jako patriarchát. Ženy vytvořily samostatnou skupinu se spe-

cifickým zaměřením (sběr, péče o děti), vlastní víru a hodnotový systém, zatímco muži vytvářeli skupiny lovecké a válečnické, také s vlastními vzorci chování, zvyky a ideologií.

Ze všeho, co víme o sociální adaptaci biologických faktorů příbuzenství, věku a genderu, nemáme důvod pochybovat, že lidé žili v rovnoprávné společnosti. Všechny zúčastněné skupiny se navzájem podporovaly, aby společně vytvořily relativně stabilní celek. Nikdo se nesnažil sám sebe privilegiovat, ani neovládal ostatní v běžných záležitostech. Avšak v průběhu doby, kdy se biologická podstata, typická pro každou lidskou skupinu, přetvořila na sociální instituci, se tyto instituce samy přetvářely a dosahovaly různých stupňů pokročilosti, až vyústily v hierarchické struktury, založené na příkazech a poslušnosti. Hovořím zde o historickém trendu, který nebyl předurčen žádnou nadpřirozenou silou či náboženstvím, trendu, který často nepřekročil vývojový stupeň domorodých či preliterárních společností. Nejsme však schopni říci, jakým směrem by se společnost vyvíjela, kdyby ženské hodnoty, spojené s přírodou a péčí, převážily nad mužskými, definovanými kořistnictvím a agresivitou.

Ve svých počátcích nenesla hierarchie pravděpodobně takové ostré znaky, které získala během historického vývoje. Stařešinové nebyli v počátcích gerontokracie jen slepě uctíváni pro svou moudrost, byli zároveň mladými členy kmene milováni a jejich chování bylo často napodobováno. Můžeme počítat s přibývajícím přísností a ostrostí stařešinů v pozdějších gerontokraciích, když budeme předpokládat, že s ubývajícím silami a přibývajícím závislostí na dobrodíní komunity se u nich projevila touha po vlastnictví majetku jako zaopatření pro případ nouze spíše než u kteréhokoliv jiného člena komunity. V každém případě fakt, že gerontokracie byly nejstaršími formami hierarchické společnosti, bezpečně dokazují kmeny australských domorodců, kmeny východní Afriky a indiánské kmeny obou amerických kontinentů. Antropolog P. Radin dodává, že "i ve sběračských společnostech měli jedinci starší 50ti let mnoho specifických privilegií a velký podíl moci, přičemž privilegia nemusela být nutně v zájmu celého kmene".<sup>3</sup> Mnoho kmenových rad po celém světě bylo radami starších, institucemi, které nikdy zcela nevytizely, i když byly často nahrazeny radami válečníků a královstvími, což potvrzuje i přetrvání slova "stařešina" až do dnešní doby. Patricentrismus, společenské uspořádání, ve kte-

<sup>3</sup> Paul Radin, *The World of Primitive Man* (Svět primitivního člověka) (New York: Grove Press, 1960), str. 211.